

ӘӨЖ 32.019.5
DOI 10.56525/UOES7583

АХМЕТ ТЕЗЕКБАЙҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ: КЕҢЕСТІК ҚУҒЫН- СҮРГІН ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ КҮРЕС

А.К.Нурманова

Есенов университеті, Ақтау, Қазақстан.
E-mail: ayaguz1510@mail.ru

Аңдатпа. Әрбір халықтың тарихи дамуында орын алатын трансформациялық кезеңдер қоғамның әлеуметтік құрылымына, саяси жүйесіне, мәдени болмысына және экономикалық негіздеріне терең ықпал етеді. Қазақстанның көпғасырлық тарихында ХХ ғасырдың бірінші жартысы осындай күрделі әрі маңызды кезеңдердің бірі ретінде ерекшеленеді. Мақалада осы уақыт аралығында елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өзгерістері қарастырылады. Сонымен қатар, кеңестік жүйе тарапынан қуғын-сүргінге ұшыраған Ахмет Тезекбайұлының өмір жолы мен шығармашылық мұрасына және қуғындалу себептеріне ғылыми талдау жасалып, қазіргі кезең үшін тарихи маңызы айқындалады. 1920 жылы бұрынғы Ресей империясы аумағында, соның ішінде Қазақстанда, кеңестік биліктің толық орнығуымен бірге большевиктік басқару жүйесі ұлттық, әлеуметтік және экономикалық бағыттағы саясатты біршама сақтықпен жүргізе бастады. Мұндай тактиканың басты мақсаты жергілікті халықтың, әсіресе көпшілік бөлігінің қолдауына ие болу арқылы кеңестік басқару құрылымдарын нығайту болды. Республикада кең көлемді экономикалық реформалар жүзеге аса бастады. Бұл реформалар әлеуметтік топтардың барлық дерлік тобына әсер етіп, елдегі экономикалық белсенділікті қалпына келтіруге бағытталды. Кеңестік билік осы мақсатта бірқатар капиталистік елдерге тән экономикалық тетіктерді пайдаланды. Ауыл шаруашылығы саласында да елеулі өзгерістер орын алып, егістік және жайылымдық жерлер мен су көздерін қайта бөлу шаралары жүргізілді. Алайда бастапқыда прагматикалық сипат алған реформалар кейінірек орталықтандырылған басқару жүйесіне орын берді. Экономиканың барлық секторлары қатаң әкімшілік бақылауға алынып, жоспарлы тапсырмаларды орындау мақсатында репрессивті әдістер кеңінен қолданыла бастады. Ауыл шаруашылығындағы мұндай қысыммен қатар, кеңестік билік рухани өмір саласына да бақылау орнатуға ұмтылды. Рухани саладағы бәсекелестіктің жойылуы партия идеологиясының қоғамға кедергісіз енуіне мүмкіндік берді. Осылайша, 1920–1940 жылдар аралығында кеңестік мемлекет қоғам өмірінің барлық салаларын экономикалық, саяси, мәдени және рухани бағыттарды қамтитын тоталитарлық бақылау жүйесін қалыптастырды. Кез келген қарсылық немесе балама пікірді білдіру әрекеттері толықтай басып-жаншылды.

Түйін сөздер: Ахмет Тезекбайұлы, тоталитарлық жүйе, кеңестік қуғын-сүргін, ұлттық күрес, ұжымдастыру.

ХХ ғасырдың бірінші жартысында миллиондаған адам саяси қудалауға ұшырап, саяси және діни көзқарастары, әлеуметтік, ұлттық және өзге де белгілері бойынша қуғын-сүргінге тап болды. Қазақстанда жүздеген мың адам әділетсіз сотталды, олардың бір бөлігі ату жазасына кесілді. Қазақстандағы саяси қуғын-сүргіннің ерекшелігі, олар тек ұлттық интеллигенцияны қудалауға, адамның және азаматтың табиғи әрі азаматтық құқықтарын шектеу мен айыруға ғана емес, сонымен қатар халықтың шаруашылық өмір салтын түбегейлі өзгертуге бағытталған еді. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау мәселесін зерттеу бұл ХХ ғасырдың 20–50-жылдарында елімізде жүргізілген репрессиялардың ерекшеліктерін бағалау міндетімен және Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау бойынша тиімді мемлекеттік саясатты әзірлеу және жүзеге асырумен тығыз байланысты. 2020 жылғы 24 қарашада Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» №456; арлыққа қол қойды.

Комиссия жұмысы басталған сәттен бастап құжаттар мен материалдар жинақтары дайындалып, ғылыми мақалалар жазылды. Мемлекеттік комиссияның Жобалық кеңсесі ауқымды ғылыми-ұйымдастырушылық, әдістемелік және консультативтік жұмыс атқарды. Жалпы алғанда, мемлекеттік комиссияның жобалық кеңсесінің ықпалымен саяси қуғын-сүргінге қатысты құжаттарды құпиясыздандыру жұмысы жанданды. Бұл бағытқа бас прокуратура, ІІМ және ҰҚК ресурстары тартылды.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві және Қазақстан Республикасының Президенті архивіндегі құжаттар мен ғылыми зерттеулер пайдаланылды. Тарихи-салыстырмалы әдіс, дереккөздерге сыни талдау, мәтіндік және мазмұндық талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Кеңестік кезеңдегі Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін партия мен мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және ұлттық саясатының негізгі бағыттарына сәйкес кезең-кезеңімен жүзеге асырылды. Кеңес Одағында тоталитарлық жүйенің қалыптасуы жүйелі, жоспарлы және жаппай сипаттағы саяси қуғын-сүргінмен қатар жүрді. Бұл қуғын-сүргіндер ауқымы, репрессияға ұшырағандар саны және халықтың барлық әлеуметтік топтары мен санаттарын қамтуы жағынан бұрын-соңды болмаған құбылыс болды. Кеңестік тоталитаризм тек азаматтардың іс-әрекеті мен мінез-құлқын шектеумен шектелмей, кеңес адамының ой бостандығына да шектеу қоюға бағытталды. КСРО-да мемлекеттік органдар жүзеге асырған жазалау шаралары алдымен қорқыныш тудыру арқылы қоғамды жүйелі басқарудың құралы ретінде қолданылды. Бұл жағдай жазалау тетіктеріне негізделген жаңа қоғам құруға ықпал етті. Кеңестік мемлекеттің қуғын-сүргін саясаты билік үшін күрестің басты әдісіне айналды. Бұл саясат нақты ғана емес, сондай-ақ әлеуетті (немесе болжамды) қарсыластар мен бақталастарды физикалық тұрғыда жоюды көздеді. Билікке қарсылық білдірген немесе келіспеушілік танытқан әлеуметтік топтар жазаланып, жойылып отырды. Сонымен қатар, репрессиялық саясаттың елдің экономикалық дамуында да қызмет еткені байқалады. Қосымша қаржы ресурстарын пайдаланбастан, елдің халық аз қоныстанған аймақтарына үлкен адам ресурстарын күштеп көшіру, мәжбүрлі еңбек арқылы еңбекпен түзеу лагерьлерінің жүйесін кеңейту және сол арқылы ірі әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу мүмкін болды. Мысалы, ауқымды өнеркәсіптік құрылыстар жүргізу, жаңа аумақтарды игеру және елдің еңбек ресурстары жетіспейтін аймақтарын қамтамасыз ету сияқты міндеттер осы саясат арқылы жүзеге асты [1, 23 с.].

1920-1930 жылдар тоғысында тарихи даму процесінің жаңа экономикалық саясатқа негізделген бағыты тоталитарлық саяси ойлаудың революциялық утопизм идеяларымен кедергі келтірілді. Бұл, әсіресе ауыл шаруашылығында терең қайғылы салдарларға әкелді. Қатаң әміршіл-әкімшілік террор ауыл шаруашылығын кооперациялау идеясының беделін түсіріп қана қоймай, оның оң мүмкіндіктерін де жоққа шығарды. Елдің түрлі аймақтарында әскери қимылдар мен науқандық ілгерілету аймақтары бөлінген кезде, ауыл шаруашылығын ұжымдастырудың аймақтық мерзімдері мен мөлшерлемелерін белгілеу оның алғашқы айғағы болды. Кеңестік тоталитарлық жүйе жағдайында азаматтарды халық жауы деп жариялау, оларды азаматтық құқықтарынан айыру, мемлекет аумағынан қуу, дүние-мүлкін тәркілеу, қатаң оқшаулау арқылы бостандықтан айыру сияқты репрессивтік жазалау шаралары кеңінен қолданылды. Бұл үдерісте құқықтық рәсімдердің сақталмауы жүйелі сипатқа ие болды [2, 34 с.].

Тоталитарлық тәртіп азаматтардың өздеріне тағылған айыптауларды әділ және жан-жақты қарастыратын соттың болуын талап ету құқығын толықтай жоққа шығарды. Қазақстан аумағында тұтқындалған азаматтардың көпшілігіне негізінен жапон, кейбір жағдайларда герман тыңшысы деген айыптар тағылды. Мұндай айыптаулар нақты дәлелдерге емес, айыптау мен мойындауға негізделген жалған тергеу әдістеріне сүйеніп жүзеге асырылды. Көп жағдайда көршілердің, әріптестердің, таныстардың немесе туыстардың жалған мәліметтеріне сүйенген «Кеңес өкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізді» деген айыптаулар кең таралды.

Қазақстанда азаматтарды ұлтшылдық пиғыл танытты, ұлтшыл ұйымдар құрды және республикада Кеңес билігін құлату арқылы оны Кеңес Одағы құрамынан бөліп алуға ұмтылды деген желеумен қудалау тәжірибесі жиі кездескен. Сонымен қатар, көптеген адамдарға террорлық әрекеттер, диверсия мен саботаж ұйымдастыруға дайындалды, мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың қалыпты жұмысын бұзуға бағытталған экономикалық контрреволюциялық әрекеттер жасады деген негізсіз айыптар тағылып, саяси қуғын-сүргінге ұшырады [3, 35 с.].

1928 жылы Кеңес өкіметінің басшылығына келген И.В. Сталин 1929 жылды «ұлы бетбұрыс» жылы деп жариялады. Алайда бұл кезең халық жадында сталинизмнің ұлы бетбұрысы емес, жазықсыз миллиондаған адамның өмірін жалмаған қасіретті дәуір ретінде сақталды. Өңірде колхоздардың жаппай құрылу үдерісінің шарықтау шегі 1929, 1930 және 1931 жылдардың екінші жартысына тұспа-тұс келіп, бұл кезең ірі әлеуметтік-саяси өзгерістермен сипатталды. Осы уақытта көшпелі халық пен ауыл шаруашылығымен айналысатын шаруалар күш қолдану арқылы колхоздарға біріктірілді, мал мен жер ортақ меншікке өткізілді. Еріктілік қағидаты сақталмады, ауыл шаруашылық артелінің жарғысы халыққа толық түсіндірілмеді немесе мүлдем түсіндірілмей, заң нормалары бұзылды. Атап айтқанда, қазақ ауылдарында ерекше заңсыздықтар орын алып, халықты жаппай күшпен колхоздарға біріктіріп, малды мемлекет меншігіне өткізу және көшпелі өмір салтынан отырықшылыққа көшу мәжбүрлі түрде жүзеге асырылды. Бұл үдерістердің нәтижесінде туындаған ашаршылық аймақтағы демографиялық үрдістерге аса ауыр зардаптар әкелді. Сонымен қатар, кеңестік билікке қарсы әрекеттердің жандануына байланысты жағдай күрделене түсті. Бұл қарсылықтар ресми түрде бандитизммен күрес деген атаумен сипатталды. Кеңес өкіметіне қарсы әрекеттері үшін жазаланған азаматтар, негізінен, РСФСР Қылмыстық кодексінің 58, 59, 73, 79 және 109-баптары бойынша айыпталған. Сол кезеңде «саяси сенімсіздік» танытқан тұлғалардың басым бөлігі контрреволюциялық топ құрды деген айыппен (58-бап) қылмыстық жауапкершілікке тартылып, ату жазасына кесілді. Бұл адамдар, әдетте, Кеңес өкіметінің астық пен ет дайындау саясатына, ұжымдастыруға және колхоз құрылысына қарсы шыққандар қатарынан болды. Сонымен қатар, мемлекеттік тәртіпке қарсы әрекет жасады деген айыппен (59-бап) де бірқатар азаматтар сотталды. Мемлекеттік өкілдерге қарсылық көрсеткен тұлғалар 73-бап негізінде жауапкершілікке тартылып, кемінде бір жылға бас бостандықтарынан айырылды. Мемлекеттік мүлікке зиян келтіргені үшін (79-бап), сондай-ақ тауар бағасын негізсіз көтеріп, оларды жасырып сатқандар да сотталды. Ал мемлекеттік қызметте қылмыс жасағаны үшін 109-баппен ұзақ мерзімге сотталғандар болды [4].

«Социализм құрылысының аяқталуына байланысты тап күресінің шиеленісуі» туралы тұжырымдаманы И.В. Сталин 1928 жылғы шілдеде өткен БК(б)П мәжілісінде ресми түрде баяндады. Осы идеологиялық негізде кулактарды тәркілеу, яғни олардың мал-мүлкін тәркілеу, БК(б)П-ның 1930 жылғы 30 қаңтардағы «Кулактарды тап ретінде жою жөніндегі іс-шаралар туралы» қаулысының негізінде жүзеге асырылды. Бұл шара жергілікті атқарушы билік органдары тарапынан кулактарға қатысты әкімшілік негізде жүргізілген саяси қуғын-сүргін түрі болды. Кулактарды жою науқаны жалдамалы еңбекті пайдаланатын, экономикалық жағынан ауқатты шаруаларды өндіріс құралдарынан, жерінен, азаматтық құқықтарынан сотсыз және күшпен айыруды, сондай-ақ оларды елдің шалғай аудандарына жер аударуды көздеді. 1928–1932 жылдары КСРО-да ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру аясында жүзеге асырылған бұл саясаттың негізгі бағыттарының бірі шаруалар көтерілістерін басып-жаншу және осыған байланысты кулактарды тап ретінде жою саясаты болды. Қазақ АКСР-і Халық Комиссарлар Кеңесі мен Орталық Атқару Комитетінің «Аса ірі бай шаруашылықтар мен жартылай феодалдарды тәркілеу және қоныс аудару туралы» жарлығы тәркілеу жұмыстарын жүргізуге және байларды тұратын аймақтарынан жер аударуға құқық берді. Өкімет бұл шараларды байлардың ауылдағы мүліктік және қоғамдық ықпалы кеңестік құрылымды орнықтыруға кедергі келтіреді деген пайым негізінде жүргізді. Шаруалардың ұжымдастыруға қарсы наразылықтары «кулактық контрреволюция» көрінісі ретінде бағаланып, саяси қудалауға ұшырады. Бұл жағдайда Бірыңғай мемлекеттік саяси басқарма

(БМСБ) органдарына тәркіленгендерді жаңа қоныстарға орналастыру, оларды еңбекке тарту, жер аударылған аймақтарда туындаған толқуларды басып-жаншу және қашқындарды іздестіру секілді міндеттер жүктелді [5].

Кеңестік қоғамда жаппай қуғын-сүргінді жүзеге асыруға дайындықтың маңызды кезеңдерінің бірі тыңшылық пен диверсиялық әрекеттерді қолдан жасанды түрде насихаттау арқылы қоғамдық санада үрей мен сенімсіздік ахуалын қалыптастыру болды. 1937 жылдың наурыз айынан бастап кеңестік бұқаралық ақпарат құралдарында КСРО аумағындағы шетелдік барлау органдарының тыңшылық-диверсиялық қызметі туралы материалдар жиі жариялана бастады. Бұл басылымдарда негізінен капиталистік елдерден келген шетел азаматтарының кеңестік жүйеге қарсы тыңшылық әрекеттерін әшкерелеуге бағытталған мақалалар басым болды. Кейінгі зерттеулер бұл мақалалардың көпшілігі Ішкі істер халық комиссариатының қызметкерлері тарапынан бүркеншік есіммен жазылғанын анықтады. Аталған насихаттық жұмыстар халық комиссары Н.И. Ежов пен КОКП ОК Бас хатшысы И.В. Сталиннің тікелей бақылауымен жүзеге асырылған. 1937 жылдың көктемі мен жазында кеңестік баспасөзде жарияланған әрбір осындай мақаланың соңында халықты қырағылыққа шақыру, шетелдік барлау органдарына қарсы күрес жүргізу, ішкі және сыртқы жауларды әшкерелеуге үндейтін ұрандар беріліп отырды. Осылайша, кеңестік ақпараттық кеңістікте мақсатты бағытталған идеологиялық науқан жүргізіліп, бұл кең ауқымды репрессиялық саясатты ақтап алудың, сондай-ақ халықты жаппай қуғын-сүргінге психологиялық тұрғыдан дайындаудың маңызды құралына айналды. Осы мақсатты бағытталған ақпараттық-идеологиялық науқан кеңестік қоғамда жаппай үрей, сенімсіздік пен қарсылас көру психологиясын қалыптастырды. Нәтижесінде көптеген азаматтар жалған айыптаулармен қуғын-сүргінге ұшырап, кейбірі республикадан тыс жерлерге жер аударылып, екінші отан іздеуге мәжбүр болды [6, 89 с.].

1937 жылғы 5 тамыздан бастап мемлекеттік қауіпсіздік органдарына кеңестік құрылымға қарсы бағытталған элементтердің топтарын барынша қатаң және ымырасыз түрде жою, еңбекші кеңес халқын олардың контрреволюциялық, тыңшылық сипаттағы әрекеттерінен қорғау, сондай-ақ Кеңес мемлекетінің негіздеріне қарсы зұлым істерді түбегейлі тоқтату міндеті жүктелді. Осыған сәйкес барлық одақтас республикаларда, өлкелер мен облыстарда бұрынғы кулактарды, кеңестік билікке қарсы белсенділік танытқан элементтер мен қылмыстық топтарды жаппай қуғындау операциясын жүргізу туралы арнайы нұсқау берілді [7, 82 б.]. Барлық қуғын-сүргінге ұшыраған кулактар, қылмыстық элементтер және кеңестік жүйеге қарсы бағыттағы өзге де тұлғалар екі негізгі санатқа бөлінді:

а) Бірінші санатқа барлық белсенді қарсы элементтер енгізілді. Оларды дереу қамауға алу, істерін арнайы құрылған, соттан тыс орган «Үштік» қарағаннан кейін ату жазасына кесу көзделді.

б) Екінші санатқа белсенді, бірақ кеңестік билікке қарсы ұстанымдары сақталған жау элементтер жатқызылды. Бұл санаттағы тұлғалар қамауға алынып, әртүрлі мерзімге еңбекпен түзеу лагерлеріне жіберілді. Аталған категория ішіндегі ерекше қауіпті деп танылғандары арнайы белгіленген түрмелерге нақты мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға тартылды.

Республикалық Ішкі істер халық комиссариатының комиссарларына, сондай-ақ облыстық және өлкелік басқарма басшыларына қуғын-сүргінге жататын тұлғалар бойынша алдын ала белгіленген есептік сандар негізінде жұмыс жүргізу тапсырылды. Бірінші және екінші санаттағы барлық азаматтардың отбасылары толық есепке алынып, оларға қатысты жүйелі бақылау орнатылды. Қысқа мерзім ішінде барлық жұмыс істеп тұрған контрреволюциялық ұйымдар мен топтарды, сондай-ақ қылмыстық-қарулы құрылымдарды толық жою міндеті қойылды. Соттан тыс тәртіппен әрекет ететін Бірыңғай мемлекеттік саяси басқарманың (БМСБ) өкілеттілігімен құрылған «Үштік» органына істерді жедел әрі тиімді қарау тапсырылды [8, 20 б.].

Әріптесіміз, Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің педагогика ғылымдарының кандидаты, дене тәрбиесі және спорт

кафедрасының қауымдастырылған профессоры Ахметов Нурсапа Әбдікәрімұлының атасы Ахмет Тезекбайұлы саяси қуғынға ұшыраған мыңдаған жазықсыз жандардың бірі, осы зұлматтың құрбанына айналған еді. XX ғасырдың алғашқы жартысындағы кезеңде өмір сүрген ол қарапайым халықтың тағдыр-талайын, сол дәуірдің зұлмат шындығын көркем тілмен бейнелеген халық өкілі ретінде тарихта қалды. Ахмет Тезекбайұлы XX ғасырдың алғашқы жартысындағы заманда өмір сүріп, тағдыр тәлкегін көрген, сол дәуірдің ащы шындығын көркем сөзбен бейнелеген халық өкілі. Оның өмір жолы мен шығармашылық мұрасы Жаркент уезінің Қарқара округіне қарасты (қазіргі Алматы облысы, Райымбек ауданы, Қожбанбет ауылы) қарапайым ауыл тұрғынының кеңестік қуғын-сүргін саясатының құрбаны болғанын көрсетеді. Ахмет Тезекбайұлы 1883 жылы қыркүйекте Ұйғыр ауданындағы Ұзынтам өңірінде дүниеге келеді. Әкесі Тезекбай сол кездегі беделді ру басыларының бірі. Ол қатарынан үш мәрте болыстыққа сайланған. Малдыбайұлы Тезекбай 17 жыл бойы болыстық басқару қызметін атқарған. Бұл кезең Тезек төренің билік ықпалының күшейген уақытын сипаттайды. Аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және шекаралық тәртіпті нығайту мақсатында Тезек төре Тезекбайға Қытаймен шекара күзетін ұйымдастыру міндетін жүктеген. 1890 жылы Тезекбайдың қайтыс болуынан кейін болыстық басқару қызметін Тілеубердіұлы Қайранбай, Ерденеұлы Мергенбай, Айнақұлұлы Шәлімбек, сондай-ақ Сыпатай мен Айтбай тәрізді тұлғалар жалғастырған. Оқу процесін ұйымдастыру мақсатында Тезекбай болысының қолдауымен Қырғыз елінен (шын аты – Неке, руы – Сарыноғай) молда арнайы шақыртылып, балаларды оқыту ісімен айналысқан [9, 20 б.].

Алайда он үш жасында әкесінен айырылып, ерте есейіп, тағдырдың ауыр сынын бастан кешіреді. 1897 жылдан бастап отбасы Шалкөде өңіріне қоныс аударады. Осы кезеңде Ахмет Тезекбайұлы бірнеше жыл бойы діни білім алып, төте жазуды меңгереді. Кетпен тауының оңтүстігіндегі Ақбиік қыстауын, Көтерме жайлауын және Шолақ өзені бойындағы өңірді тұрақты мекенге айналдырып, еңбекпен дәулет жинай бастайды. Ел ішінде сыйлы, ақылды, сөзі өтімді жас ретінде көзге түседі. Кейіннен ауыл старшины ретінде де ел ісіне араласып, қоғамдық-саяси қызмет атқарады. 1927–1929 жылдары ауыл старшындығына сайланған Ахмет Тезекбайұлына 1929 жылы кеңестік билік тарапынан қуғын-сүргін басталады. Старшины болғаны, ауқатты отбасынан шыққаны, мал-мүлкінің көптігі, осылардың барлығы оған тағылған айыпқа айналады. Жергілікті халықтан 100-ге жуық адам қол қойып, оның кінәсіздігін растайтын анықтама қағазын берсе де, билік өкілдері бұл деректерге назар аудармайды. Ахмет Тезекбайұлы ақтау қағазын сотқа көрсетпей, болашақта қажет болар деген үмітпен сақтап қояды.

1930 жылы Ахмет Тезекбайұлына Кеңес өкіметінің саяси репрессиясы шеңберінде РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 17-тармағы бойынша айып тағылып, Сібірге жер аударылады. Ол айыптаудың негізінде ауыл старшыны болғаны, ауқатты отбасының мүшесі саналуы, мал-мүлкінің артықтығы секілді жалған және асыра сілтеушілікке негізделген дәлелдер болды. Үш жыл бойы ол ауыр еңбекпен айдауда болады. Айдаудағы жылдары ішінде өзіне тағылған айыптың әділетсіздігін дәлелдеу мақсатында ел азаматтары жазып берген, кінәсіздігін растайтын ақтау қағазын басқарушы өкілдерге көрсетеді. Бұл құжаттың негізінде жоғары билік орындарына, атап айтқанда Мәскеуге хат жолданады. Нәтижесінде 1933 жылы ресми жауап келіп, оған бас бостандығы беріледі. Осылайша Ахмет Тезекбайұлы туған еліне, отбасына оралады. Алайда елдегі саяси ахуал тұрақсыз күйінде қала берді. Кеңестік биліктің қысымы мен бақылауы тоқтамай, екінші қайтара қуғындалу қаупі туындады. Бұл жағдайды бағамдай білген Ахмет Тезекбайұлы 1934 жылы отбасымен бірге туған жерін тастап, Құмбел асуы арқылы жаяу жеті күн жүріп Қытай шекарасына өтеді. Ол бұл қадамға туған-туыстарына қауіп төндірмеу мақсатында, олардың амандығы үшін барады. Ешқандай мүлік, жеке зат алып шықпай, елден белгі қалдырмауы оның ішкі ар-ұяты мен жауапкершілігінің айғағы. Ахмет Тезекбайұлы өмір бойы әділдік пен адалдықты ту етіп, қандай қиындық болса да адамгершілік қағидатынан аттамай өткен. Оның тағдыры кеңестік зобалаң мен саяси қуғын-сүргін құрбанына айналған мыңдаған қазақ азаматтарының ортақ тарихи трагедиясын бейнелейді.

Ахмет Тезекбайұлы кәсіби ақын болуды мақсат етпесе де, өміріндегі қайғы мен мұң, туған еліне деген сағыныш сияқты терең сезімдерін өлең арқылы жеткізген. Оның жырлары замана зұлматы мен халық басына түскен ауыртпалықтарды бейнелейтін тарихи және рухани мұра. Бұл шығармалар кейінгі ұрпаққа өткеннің тағылымын жеткізуге арналған аманат. Қытай аумағына өткен соң, ел арасында діни сауатының жоғары болуы, терең ой-өрісі, халық арасындағы абырой-беделі оның он бір жыл бойы имамдық қызмет атқаруына негіз болады. Ол ислам дінінің мұрасын насихаттауда, елді имандылыққа баулуда, береке-бірлікке үндеп, үлкен рөл атқарды. Қытай мен Кеңес биліктері арасындағы дипломатиялық келісім нәтижесінде 1959 жылы Ахмет Тезекбайұлы тарихи Отанына, туған жеріне оралады. Бір ғасырға жуық өмір сүріп, 1978 жылы өз шаңырағында, туған топырағында мәңгілік сапарға аттанды [10, 291 б.].

Қорытынды

Ахмет Тезекбайұлы — сөзге шешен, ел ішіндегі ақсақалдар оны кеңеске бай, сөзі шежіре, ақылы дария, кісілігі биік тұлға ретінде сипаттайды. Ахмет Тезекбайұлы кәсіби ақын болмағанымен, жүрекке жетерлік мұңды, зары мол өлеңдер қалдырған. Оның шығармаларында сталиндік репрессия, туған жерге деген сағыныш, әділетсіздікке деген наразылық, рухани төзім мен адамдық парасат көрініс табады. Өлеңдері немересі Әлмұханбеттің жадында сақталып, бүгінгі күнге жетіп отыр. Өлеңдеріне тоқталсақ, олар сол замандағы қазақ даласының ауыр тағдыры мен азаматтық трагедиясын шебер бейнелейді, рухани арпалысты терең әрі сезімтал түрде суреттейді. Мысалы, мына бір шумақтарда сол замандағы қазақ даласының суреті мен рухани арпалыс ерекше бедерленеді:

«Қолыма жазайын деп алдым қалам,
Сөйлейді мұң мен зарын бүгінгі адам...»

Немесе:

«Хош айттым Қойындағы Ақшоқысың,
Біз кидік уайымның ақ топысын...»

Бұл өлеңдер – тек бір адамның тағдыры емес, бүтін бір ұлттың тарихындағы жаралы жылдардың естелігі.

Ақын туған жеріне, үйіне, отбасына деген сағынышын, бауырлары мен балаларына деген мұңын өлеңмен жеткізеді. «Сағындым еркелеткен қалың елім...» деген жолдар оның туған елге деген мәңгілік махаббатын танытады.

Ахмет Тезекбайұлының өмірі мен шығармашылығы ұрпаққа үлкен сабақ болып табылады. Ол өз кезеңіндегі қоғамдық әділетсіздіктер мен қуғын-сүргіннің құрбаны болғанымен, оның өлеңдері мен шығармалары сол қиын кезеңнің ащы шындығын баяндайды. Оның тағдыры бізге саяси қуғын-сүргіннің зардаптары мен халықтың жанкештілігі туралы ойлануға мүмкіндік береді. Ахмет Тезекбайұлы өмірі мен шығармашылығы әрбір ұрпақ үшін әділдік, ұлт тағдыры және рухани еркіндік туралы маңызды ойлар қалдырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. - Алматы: АН РК, 1992. - 35 с.
2. Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. В двух книгах. Кн. 1. - Алматы: Гылым, 2000. - 220 с.
3. Абылхожин Ж. Б. Традиционная структура Казахстана: Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-1930-е гг.). - Алма-Ата: Гылым, 1991. – 238 с.
4. ЦГА РК. Ф.Р-1380. Оп.2. Д.273. Л.37-38.
5. АП РК. Ф.141. Оп. 1. Д. 1704. Л.20-20об.
6. Койгельдиев М.К. Сталинизм и репрессии в Казахстане 1920-1940-х годов. – Алматы: Искандер, 2009. – 448 с.
7. Омарбеков Т. 20-30-жылдардағы Қазақстан қасіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 320 б.

8. Әбжанов, Х. Қазақстан: ұлттық тарих, идея, методология / Х. Әбжанов. – Алматы: Елтаным, 2014. – 328 б.
9. Ұлы жүз. Үйсін. Албан тайпасының Қожбанбет руы: тарихи-шежіре кітап. – Алматы: Атамеке-Күт мекен, 2007. – 376 б.
10. Ұлағат ордасы. – Алматы: Балауса, 2023. – 368 б.

REFERENCES

1. Kozybayev M.K., Abylkhozhin Zh.B., Aldazhymanov K.S. Collectivization in Kazakhstan: The Tragedy of the Peasantry. – Almaty: Academy of Sciences of RK, 1992. – 35 p. [in Russian]
2. Kozybayev M.K. Kazakhstan at the Turn of the Century: Reflections and Searches. In Two Books. Book 1. – Almaty: Gylym, 2000. – 220 p. [in Russian]
3. Abylkhozhin Zh.B. Traditional Structure of Kazakhstan: Socio-Economic Aspects of Functioning and Transformation (1920s–1930s). – Alma-Ata: Gylym, 1991. – 238 p. [in Russian]
4. Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSARK). Fond R-1380. Inventory 2. File 273. Pages 37–38. [in Russian]
5. Archive of the President of the Republic of Kazakhstan (APRK). Fond 141. Inventory 1. File 1704. Pages 20–20ob. [in Russian]
6. Koigeldiev M.K. Stalinism and Repressions in Kazakhstan in the 1920–1940s. – Almaty: Iskander, 2009. – 448 p. [in Russian]
7. Omarbekov T. Tragedy of Kazakhstan in the 1920s–1930s. – Almaty: Sanat, 1997. – 320 p. [in Kazakh]
8. Abzhanov Kh. Kazakhstan: National History, Idea, Methodology / Kh. Abzhanov. – Almaty: Eltanym, 2014. – 328 p. [in Kazakh]
9. Uly Zhuz. Uysin. Alban Tribe's Kozhbanbet Clan: Historical-Genealogical Book. – Almaty: Atameken-Kut Meken, 2007. – 376 p. [in Kazakh]
10. Ulagat Ordasy. – Almaty: Balausa, 2023. – 368 p. [in Kazakh]

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АХМЕТА ТЕЗЕКБАЕВА: СОВЕТСКИЕ РЕПРЕССИИ И НАЦИОНАЛЬНАЯ БОРЬБА

А.К. Нурманова

Университет Есенова, г. Актау, Казахстан

E-mail: ayaguz1510@mail.ru

Аннотация. Трансформационные периоды, происходящие в истории каждого народа, оказывают глубокое влияние на социальную структуру общества, политическую систему, культурную идентичность и экономические основы. В многовековой истории Казахстана первой половине XX века принадлежит особая роль как одному из самых сложных и значимых этапов. В статье рассматриваются социально-экономические, политические и культурные изменения в стране в этот период. Кроме того, проводится научный анализ жизненного пути и творческого наследия Ахмета Тезекбаева — одного из представителей национальной интеллигенции, подвергшегося репрессиям со стороны советской власти, а также причин его преследования. Подчеркивается историческое значение его личности в современном контексте. В 1920 году, после окончательного установления советской власти на территории бывшей Российской империи, включая Казахстан, большевистская система управления начала проводить национальную, социальную и экономическую политику с определённой осторожностью. Основной целью такой тактики было заручиться поддержкой местного населения, особенно его большинства, для укрепления советских административных структур.

В республике начались масштабные экономические реформы, охватывающие практически все социальные группы. Эти реформы были направлены на восстановление

экономической активности, подорванной Первой мировой войной, революциями и гражданской войной. Для этого советская власть использовала ряд экономических механизмов, характерных для капиталистических стран. Значительные изменения произошли и в сельском хозяйстве: проводилось перераспределение пахотных и пастбищных земель, а также водных ресурсов. Однако прагматически ориентированные на первом этапе реформы впоследствии были заменены системой централизованного управления. Все секторы экономики перешли под жёсткий административный контроль, при этом для достижения поставленных целей широко применялись репрессивные методы. Наряду с давлением на сельхозпроизводителей, советская власть стремилась установить контроль и над духовной жизнью общества. Устранение конкуренции в духовной сфере создавало условия для беспрепятственного распространения партийной идеологии в обществе. Таким образом, в период 1920–1940 годов советское государство сформировало систему тотального контроля над всеми сферами жизни общества — экономической, политической, культурной и духовной. Любые проявления инакомыслия или оппозиционных взглядов полностью подавлялись.

Ключевые слова: Ахмет Тезекбаев, тоталитарная система, советские репрессии, национальная борьба, коллективизация

THE LIFE AND WORK OF AKHMET TEZEKBAEV: SOVIET REPRESSIONS AND NATIONAL STRUGGLE

A.K. Nurmanova

Yessenov University, Aktau, Kazakhstan

E-mail: ayaguz1510@mail.ru

Abstract. Transformational periods in the history of any nation exert a profound influence on the social structure, political system, cultural identity, and economic foundations of society. In the centuries-long history of Kazakhstan, the first half of the 20th century holds a special place as one of the most complex and significant periods. This article examines the socio-economic, political, and cultural changes that took place in the country during this time. In addition, the study provides a scholarly analysis of the life path and creative legacy of Akhmet Tezekbaev — a representative of the national intelligentsia who was subjected to repression by the Soviet regime — as well as the reasons for his persecution. The historical significance of his personality in the contemporary context is emphasized. In 1920, after the complete establishment of Soviet power across the former Russian Empire, including Kazakhstan, the Bolshevik system began to cautiously implement national, social, and economic policies. The main goal of this strategy was to gain the support of the local population, especially the majority, in order to strengthen Soviet administrative structures. Large-scale economic reforms began in the republic, affecting virtually all social groups. These reforms were aimed at restoring economic activity, which had been undermined by World War I, the revolutions, and the civil war. To this end, the Soviet authorities used a number of economic mechanisms characteristic of capitalist countries. Significant changes also occurred in the agricultural sector, where measures were taken to redistribute arable and pasture lands as well as water resources. However, the initially pragmatic reforms were later replaced by a system of centralized governance. All sectors of the economy came under strict administrative control, and repressive methods were widely used to meet planned targets. Alongside pressure on agricultural producers, the Soviet authorities also sought to establish control over the spiritual life of society. The elimination of competition in the spiritual sphere created conditions for the unobstructed dissemination of party ideology throughout society. Thus, between 1920 and 1940, the Soviet state established a system of total control over all spheres of public life — economic, political, cultural, and spiritual. Any manifestations of dissent or alternative views were completely suppressed.

Keywords: Akhmet Tezekbaev, totalitarian system, Soviet repressions, national struggle, collectivization.